

УДК 122/129 +130.1

DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i36.1106>**О. О. Гончарова**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6810-6942>кандидат філософських наук,
докторантНаціонального педагогічного університету імені М. П. Драгоманова,
старший викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова**ТЕМПОРАЛЬНІ СТРАТЕГІЇ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС І ПІСЛЯ ВІЙНИ НА ПРИКЛАДАХ З РОМАНІВ
Е. ГЕМІНГВЕЯ «ПРОЩАВАЙ, ЗБРОС!» ТА Е. М. РЕМАРКА «ТРИ ТОВАРИШІ»**

Постановка проблеми. Питання сприйняття людиною часу, в якому вона живе і в якому реалізує індивідуальні сенси, постає одним із наріжних каменів її екзистенційної свободи. Протягом століть досліджень феномену часу визначні філософи і мислителі (наприклад, Августин Блаженний, І. Ньютон, А. Бергсон, частково Арістотель та ін. [1; 2; 3; 4; 6]) так чи інакше, за допомогою різної аргументації, але доходили висновку, що час виступає скоріше не як субстанція, а як атрибут, тобто його визначення і відлік напряду залежать від спостерігаючого суб'єкта, визначаються ним, не є незалежними і нейтральними до нього. Це, своєю чергою, означає, що час, в якому ми переживаємо своє земне буття, напряду залежить від нашої інтерпретації. Темпоральність являє собою зв'язаність моментів часу – часових модусів минулого, теперішнього та майбутнього, а як саме вони можуть бути зв'язаними, в якій закономірності і з якими акцентами стосовно один одного – залежить безпосередньо від особистості, яка переживає цю темпоральність, фактично творчо продукує її [2; 3; 4]. Війна як соціальна, гуманітарна, духовна трагедія розриває звичні темпоральні стратегії людини, часто відкидає людське існування у суто тваринницькі сенси виживання, чим провокує глибокі екзистенційні кризи і злами. На жаль, війни супроводжували людство протягом усіх етапів його історії, а з часом вони стають усе більш масштабнішими та руйнівними. Отже, щоразу, коли на порозі виникає війна як не просто загроза нашому фізичному виживанню, але і загроза нашій духовній цілісності та психологічних гараздів, ми знову і знову маємо проходити урок збереження темпоральної цілісності свого буття – вчитися зберігати свій індивідуальний час нерозривним. Не завжди ці уроки даються легко, ціна помилки дуже велика – почуття покинутості, самотності, безглуздості життя і його загального абсурду. На прикладах романів культових письменників так званого «загубленого покоління» – роману Е. Гемінгвея «Прощавай, зброс!» та Е.М. Ремарка «Три товариші» – ми можемо прослідкувати різноманітні темпоральні стратегії

людей, які призвели їх до глибокої екзистенційної кризи. Ці приклади є напрочуд актуальними і доречними для нас, виступають свого роду застереженням з урахуванням того факту, що внаслідок війни з росією сучасні українці також ризикують перетворитися на «загублене покоління», екзистенційну свободу і психологічне здоров'я якого треба буде філософськи «лікувати».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У статті використовується авторська інтерпретація романів письменників Е. Гемінгвея «Прощавай, зброс!» та Е.М. Ремарка «Три товариші» з точки зору описаних автором моделей темпоральності.

Мета статті полягає в аналізі темпоральних стратегій героїв романів письменників «загубленого покоління» – Е. Гемінгвея «Прощавай, зброс!» та Е.М. Ремарка «Три товариші», які пережили війну, з тим, щоб визначити, які з цих стратегій і чому послугували виникненню глибоких екзистенційних криз. Автор також ставить за мету визначити, як можна було б модифікувати ці темпоральні стратегії для того, щоб зберегти екзистенційну, духовну цілісність внутрішнього світу героїв, а отже, як у реальному житті в умовах війни можна змінити своє ставлення до часу, який ми переживаємо, для того, щоб зберегти своє духовне здоров'я.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання часу у його найзагальнішому сенсі завжди становило для людини не більше, не менше, ніж таємницю. Час намагалися приборкати, його намагалися опанувати, йому намагалися слідувати і навіть змиритися з ним, його намагалися осмислити і пояснити, виявити певні закономірності його невідворотного перебігу. Цей незгасаючий інтерес, постійна актуальність питання дослідження часу і його нового переосмислення пов'язана передусім з тим, що люди, як свідомі істоти, знають про свою смертність, про кінець свого принаймні фізичного існування, а тому не можуть бути абсолютно байдужими до нього. Намагання встигнути втілити певні вічні, нетлінні сенси у кінцевому, невічному фізичному середовищі або відмова від такого втілення і зосередження саме на факті

своєї кінцевості – це дві базові темпоральні стратегії людини, які вона втілює у своєму житті для того, щоб на різний кшталт «приборкати» час або «вимкнути» годинник, тобто, іншими словами, не думати про смерть. Між цими двома, умовно кажучи, «полюсами» темпоральних стратегій є ще велика кількість їхніх «градієнтів» – темпоральних стратегій, які зосереджені на нерозривності часових модусів минулого, теперішнього та майбутнього, тому на нерозривності і тривалості саме фізичного існування, уявлення про нього як про певний часовий континуум.

У сприятливих умовах, в яких ніщо не загрожує нашому фізичному існуванню (або, принаймні, ми вважаємо так), ми схильні конструювати свій індивідуальний час, з огляду на цю континуальність. Іншими словами, ми спостерігаємо певну послідовність між своїм минулим, теперішнім та майбутнім, робимо висновки із попередніх подій, на основі них здійснюємо дії в поточному моменті часу, на основі своїх ретроспектив та перспектив створюємо плани, які прагнемо втілити у своє реальне життя. Наприклад, на сьогодні нам достеменно відомо з досліджень видатного українського психолога Я. Васильєва, що час виступає своєрідною координатою здійснення нами певних пролонгованих сенсів. Так, Я. Васильєв вводить у науковий обіг термін «футурреальність» [5], що означає нашу здатність планувати життя і здійснювати у ньому певні сенси, відчувати психологічний комфорт та екзистенційну цілісність, враховуючи наше розуміння того, на яке майбутнє ми чекаємо і можемо претендувати, на свої образи такого майбутнього. Усвідомлення нашого минулого також відіграє велику роль у конструванні нашого поточного життя як цілісного континууму, визначає наші пріоритети та орієнтири у побудові дня сьогоднішнього (хоча, звичайно, минуле є пластичним і залежить напряму від нашого до нього індивідуального ставлення [6]). Таким чином, сьогоднішній день в умовах стійкого часового континууму, що забезпечується відносно стабільним фізичним існуванням, видається нам своєрідним творчим простором, у рамках якого людина на основі попередньо вироблених орієнтирів та висновків у минулому знаходиться у екзистенційному моменті переживання «тут і зараз», втілює або не втілює ці висновки з минулого на власний розсуд і на основі своїх перспективних бачень з цієї точки формує свій завтрашній день. Простежується чітка послідовність умовного «перетікання» часових модусів минулого, теперішнього та майбутнього один в один, а з ними – закономірність втілення або невтілення тих чи інших життєвих орієнтирів та сенсів.

Війна як чинник деградації людського буття з його планомірністю, послідовністю, логічністю та гармонійністю часто миттєво і трагічно відки-

дає його до лав тваринності, головний сенс якої полягає у намаганні вижити будь-якою ціною. Темпоральний континуум, послідовність перетікання часових модусів з минулого через теперішнє у майбутнє, карколомно ламається, натомість прослідковується так звана «темпоральна прірва», яка виражається словами «до та після війни». Війна постає як подія, яка знищує темпоральний континуум, вириває людину з її звичних уявлень про її час і наближає до неї чітке усвідомлення власної смерті. Цей стан є напрочуд травматичним для будь-якої психіки, адже смерть, яку ми не можемо достеменно передбачити, але яка потенційно «чекає» нас на кожному кроці, виступає своєрідною «точкою обнуління» нас, наших сподівань, надій, прагнень, мрій, почуттів – усього, що нам було дорогим. Це стосується смерті у найбільш широкому її розумінні – не тільки як припинення суто фізичного існування, але і як припинення існування певних сегментів буття – руйнування міст, руйнування кар'єри, руйнування перспектив, руйнування людських відносин тощо...

Для того щоб витримати це постійне психологічне навантаження, наявні різні темпоральні стратегії, тобто різні моделі сприйняття часового континууму або виходу з нього, які особистість може провадити для того, щоб не думати про смерть або про насуючу безперспективність. Однак далеко не завжди стратегія «не думай про смерть» насправді є продуктивною і сприяє збереженню духовного здоров'я та екзистенційної свободи. На прикладі героїв романів письменників «загубленого покоління» – романів Е. Гемінґвея «Прощай, зброе!» та Е.М. Ремарка «Три товариші» – ми можемо простежити різноманіття таких темпоральних стратегій, які постають як спроби відповіді на головне питання: «Як думати про час під час і після війни для того, щоб не втратити себе?».

Почнемо наш аналіз з того, що головні герої вказаних нами літературних творів – Фредерік Генрі та Роберт Локамп – воювали по різні боки фронту, однак переживають практично однакові почуття під час війни. Обидва вони, переживаючи бойові дії з усією їхньою непередбачуваністю, спостерігаючи раптові смерті товаришів та тяжкі поранення, під час війни зосереджуються на ситуативних моментах виживання. Ця темпоральна орієнтація видається нам своєрідним «вимиканням годинника», за якої часовий континуум припиняє свою дію, важливе тільки те, що відбувається тут і зараз, у поточному моменті, без ретроспектив та перспектив. Ця темпоральна стратегія видається нам типовою для людей, які глибоко переживають імовірність своєї фізичної смерті, відчувають постійний ризик, а отже, намагаються за нагоди «надолужити» у смерті все, «урвати» насолоду життя по максимуму в ті рідкісні моменти, коли можна відносно спокійно існу-

вати, втім, прекрасно знаючи, що цей спокій примарний. Так, головний герой роману Е. Гемінгвея «Прощавай, зброе!» Фредерік Генрі, вибираючи місце своєї відпустки під час відносного затишшя на фронті, вибирає проводити час у барах з дівчинами сумнівної репутації і відхиляє альтернативний варіант відпочинку, який йому пропонує приятель-священник – відправитися в гості до батьків, займатися полюванням і спогляданням природи. Фредерік хоче «взяти від життя все», поки йому дається така можливість [9, с. 170]. Головний герой роману Е.М. Ремарка «Три товариші» Роберт Локамп, хоча і пережив війну, однак є глибоко нею травмованим: він не пам'ятає чітко свого минулого, з його пам'яті випадають цілі роки [7, с. 17–19], він не уявляє свого майбутнього («Йой, майбутнє! Хто сьогодні говорить про майбутнє! Нащо ламати голову над цим!» [7, с. 172], натомість зосереджується на тому, що проводить час з друзями у барах, де часто п'ячить [7, с. 31] і задовольняється нетривалими і невизначеними стосунками з дівчатами до зустрічі з головною героїнею [7, с. 170].

Однак зосередження тільки на ситуативному моменті буття, глибинна установка ні до чого не прив'язуватися і не ставитися серйозно, породжують собою глибоке відчуття індивідуальної самотності. Воно – своєрідна сплачена ціна за «вимкнений годинник». Від цього глибоко прихованого відчуття солдати намагаються забути у пошуку романтичних стосунків. Деякі з них зосереджуються тільки на ерзацах близькості, проводячи час із дівчинами сумнівної репутації. При цьому життєвий «годинник» усе так же стоїть на паузі. Деякі ж вдаються до більш довготривалих відносин (які закономірно означають і певний часовий континуум, а отже, «запущення годинника»), втім залишаючи за собою право ні на що не сподіватися і не будувати довгострокових планів. Таким виглядає початок відносин Фредеріка Генрі та Кетрін Барклі, Роберта Локампа та Патрісії Хольман – скоріше як спроба, експеримент, а не як свідоме рішення, що буде мати за собою певні усвідомлювані наслідки. Бажання не прив'язуватися, але все ж таки переживання спільного буття з іншою людиною – це спроба «обдурити час», яка кожному з головних героїв двох романів, які ми розглядаємо, далася дуже дорого. Наявним є специфічна екзистенційна омана стосовно самого себе: жити у темпоральному континуумі, вдаючи, ніби його немає.

Загалом вищеописану темпоральну стратегію ми можемо умовно назвати застряганням у теперішньому, або застряганням у поточному моменті, без врахування ретроспектив та перспектив, беручи до уваги тільки те, що можна взяти від сьогоднішнього дня. «Деякі речі збереглися у мене випадково». – «Не випадково. І справа не в речах.

Справа в тому, що стоїть за ними. Упевненість та благополуччя. Цього тобі не зрозуміти. Це розуміє тільки той, хто вже позбавлений всього». – Вона подивилася на мене. – «І ти міг би мати це, якби дійсно захотів». – Я взяв її за руку. – «Але я не хочу, Пат, ось в чому справа. Я вважав би тоді себе авантюристом. Нашому брату краще за все жити на повне виснаження. До цього звикаєш. Такий час» (Роббі Локамп «Три товариші») [7, с. 148].

Цікаво, що і другі половинки Генрі та Локампа – Кетрін Барклі та Патрісія Хольман – повністю розділяють темпоральні стратегії своїх чоловіків, але у кожній з них на те є своя причина. Пат Хольман є приречено хворою, знає про це і тому загалом екзистенційно є схожою на Роббі Локампа, який пережив відчуття приреченості на війні. Її застрягання у ситуативному моменті виражається в тому, що вона більше не вірить у своє майбутнє, відмовляється що-небудь робити для нього і зосереджується тільки на моментах прекрасного, які ще приносить їй життя: «А ось я безперечно поверхнева... Я не дуже розбираюся у визначних питаннях життя. Мені подобається тільки прекрасне. Ось ти приніс бузок – і я вже щаслива... Мені давно слід було змінити квартиру, мати професію, заробляти гроші. Але я все щось відклала це. Хотілося пожити якийсь час так, як подобається. Розумно це чи ні – все одно. Так я і вчинила» [7, с. 149–150]. Кетрін Барклі відчуває провину і тугу за своїм нареченим, який трагічно загинув на війні і з яким вона не допускала близькості (нааявною була темпоральна стратегія «застрягання у майбутньому» – близькість, відкладена на майбутнє, якого вже не було). «Ви довго були заручені?» – «Вісім років. Ми вирости разом». – Чому ж ви не вийшли за нього заміж?» – «Сама не знаю, – сказала вона. – Дуже безглуздо. Це я, у будь-якому випадку, могла для нього зробити. Але я думала, що так йому буде гірше» [9, с. 174]. Як контр-темпоральну стратегію вона вибирає орієнтування на ситуативний момент, в якому є Фредерік Генрі і близькість з ним, яку вона більше не відкладає, не думаючи більше про наслідки такої близькості для самої себе. «...Для чого нам одружуватися зараз? Ми і так одружені. Вже більше одруженими бути неможливо». – «Я хочу цього тільки через тебе». – «Ніякої «мене» немає. Я – це ти. Будь ласка, не вигадуй ніякої окремої «мене». – «Я думав, дівчата завжди хочуть заміж». – «Так і є. Але, любий, я заміжня... Я заміжня за тобою. Невже я погана жінка?» – «Ти прекрасна жінка». – «Розумієш, милий, я вже одного разу намагалася дочекатися одруження» [9, с. 233]. Цікавим у цьому фрагменті для нас, як для дослідників екзистенційності, є намагання Кетрін Барклі втратити свою суб'єктність у стосунках з Генрі. Вона більше не хоче бути собою, вона хоче розчинитися в іншій людині і її бажаннях. «...Я завжди буду го-

ворити все, що ти забажаєш, і я буду робити все, що ти забажаєш, і ти ніколи не захочеш інших жінок, правда? – Вона подивилася на мене радісно. – Я буду робити те, що тобі хочеться, і говорити те, що тобі хочеться, і тоді все буде прекрасно, правда?» [9, с. 228]. Проводячи паралель з усіма іншими прихильниками темпоральної стратегії застрягання у ситуативному моменті, ми можемо зробити висновок, що це бажання втрати суб'єктності, тобто втрати бажання самостійно і цілком усвідомлено будувати своє життя, є властивим кожному з них тією чи іншою мірою. Покладання суто на ситуативний момент часу та його можливості своєрідно дає людині «індульгенцію» від своєї відповідальності: тепер вона керується тільки тим, що приносить їй час, і не приймає індивідуальні рішення. Ця примарна «свобода від себе» може бути інтерпретована як і «відчай від самого себе», глибоке внутрішнє розчарування від самого себе і свої здатності впливати на своє життя, бути деякою мірою творцем у ньому.

Темпоральна стратегія занурення у поточний,плинний момент є притаманною і іншим героям роману. Так, персонаж роману «Прощавай, зброе!» Рінальді, друг головного героя, повністю занурений у плинність і випадковість війни – у ту ситуативність, яку вона запроваджує. Він займається тим, що кожного дня оперує тяжкопоранених (він першокласний хірург), а у вільний від роботи час, на якій він щодня спостерігає глузу смерть, він пилячить і вештається по публічних будинках та шинках [9, с. 267–269]. Така сама орієнтація на ситуативність і швидкоплинність, яка не передбачає ні минулого, ні майбутнього, притаманна і світогляду деяких героїв роману «Три товариші». Так, сусідка головного героя по пансіону Ерна Беніг «не будувала для себе ніяких ілюзій і знала, що треба міцніше триматися за життя, щоб урвати хоча б небагато від так званого щастя. Вона знала також, що за нього потрібно сплачувати подвійною та потрібною ціною. Щастя – найбільш невизначена та дорого варта річ на землі» [7, с. 105].

Крім темпоральної стратегії занурення у поточний момент часу у романах, які ми розглядаємо, наявні й інші варіанти темпоральних стратегій. Так, є темпоральна стратегія занурення у минуле, коли людина, свідомо чи несвідомо, переживає образи минулого як реальні, внаслідок чого це минуле фактично транслюється у дійсність, хоча більше їй не відповідає. Такою є темпоральна стратегія Фердинанда Грау (роман «Три товариші»), який у принципі непогано пристосувався до нестабільності і навіть знайшов стабільний спосіб заробітку через свій талант художника, проте він «...сидів, обтяжений і неповороткий, ніби несподівано занурився у себе, у своє сп'яніння, такий собі самотній пагорб несповідної туги. Його життя було розбите, і він знав, що нічого більше не пола-

годити... Він жив у своїй великій студії, і його економка стала його співмешканкою... Йому минуло сорок два роки» [7, с. 77]. Темпоральну стратегію занурення в образи минулого вибрав і Валентин Гаузер (роман «Три товариші»), який кожного дня у мирному житті проводив у барі, згадуючи війну і святкуючи кожен новий день, тому що він вижив у нелюдських умовах і бачив, як помирають його побратими. Святкуючи своє життя за чаркою алкоголю кожного дня, він тим самим пропивав це життя в усі реальні можливості і перспективи, які у ньому були наявними. «Невдовзі після війни Валентин отримав спадщину. З тих пір він її пропивав... Він стверджував, що зобов'язаний урочисто святкувати своє щастя – те, що він вцілів на війні. І його не бентежило, що з тих пір минуло вже декілька років. Він заявляв, що таке щастя неможливо переоцінити: скільки не святкуй, все мало. Він був одним з тих, хто надзвичайно гостро пам'ятав війну. Всі ми вже багато чого забули, а він пам'ятав кожний день і кожну годину» [7, с. 47–48]. Також у романі «Три товариші» ми бачимо персонажа фрау Залевські, у пансіоні якої проживає головний герой. Однією з її особливостей було постійне цитування висловів покійного чоловіка, який для неї уособлював собою минулі часи відносної стабільності та прогнозованості життя «Пане Локампе! – велично промовила пані Залевські. – Не заходьте надто далеко! Помірність у всьому, як говорив мій покійний Залевські. Слід було б вам засвоїти це». Я знав, що покійний Залевські, незважаючи на це гасло, одного разу напився так, що помер. Його жінка сама часто розповідала мені про його смерть. Але справа була не в цьому. Вона користувалася своїм чоловіком на кшталт того, як інші користуються Біблією, – для цитування. І чим довше він лежав у труні, тим частіше вона згадувала його вислови» [7, с. 104]. Тут ми бачимо неусвідомлену орієнтацію на образи більше неактуального минулого.

Наявною є і аналогічний темпоральний акцент на образах майбутнього, які стають домінуючими у свідомості особистості. Ми вже частково згадували цю стратегію, коли говорили про персонаж роману «Прощавай, зброе!» Кетрін Барклі, яка на початку війни мала образи майбутнього зі своїм нареченим, яким внаслідок війни вже не судилося здійснитися. Аналогічний темпоральний акцент ми бачимо у діях деяких героїв роману «Три товариші». Так, наприклад, Георг Блок не міг покинути свою заповітну мрію – стати студентом; для цього він вчив і вчив матеріал, готувався до екзаменів, хоча поточна матеріальна ситуація не дозволяла йому вже розкіш стати тим, ким він хотів... [7, с. 35]. Герой того ж роману Хассе постійно жив в образах свого майбутнього вірогідного звільнення та зубожіння, яке втім так і не настало, натомість він у своїй реальності втратив дру-

жину, яка настільки перейнялася також цими образами, що пішла до іншого. «Подумайте тільки, знову у нас звільнили двох. Наступний на черзі я, ось побачите!» – В такому страху він жив постійно від першого числа одного місяця до першого числа другого» [7, с. 33].

Визначальним є те, що, незважаючи на всю несхожість вищеописаних нами темпоральних стратегій персонажів двох романів, у кожній з них ми можемо побачити спільну рису – герої немовби відмовилися від реальності, яку вони не в змозі були контролювати, і на противагу їй вибрали альтернативну реальність своїх уявлень. Таким чином вони забезпечили собі певний душевний комфорт на деякий час, проте реальність вибила їх з цього комфорту, змусивши стикнутися з реальними подіями і їхніми наслідками, до яких вони цілковито не були готовими. Так, Фердинанд Грау та Валентин Гаузер розтринькують своє реальне життя та реальні можливості у ньому через перебування в образах минулого, якого більше не існує; Хасе та Георг Блок боялися образів майбутнього і боролися з ними, як могли, нехтуючи при цьому реальними загрозами та небезпеками; Рінальді настільки заглибився в ілюзію плінного моменту без причин та наслідків, що для нього цілковито несподіванкою стало небезпечне захворювання на сифіліс з можливим літальним фіналом, хоча з його способом життя це можна було б легко передбачити. Однак найцікавіша деталь, яку ми змогли помітити, – це фактично діаметрально протилежні завершення романів з точки зору аналізу темпоральності для їхніх головних героїв, попри схожу, на перший погляд, їхню долю. Так, і в романі Е. Гемінґвея «Прощавай, зброє!», і в романі Е.М. Ремарка «Три товариші» доля двох пар закоханих складається трагічно: Кетрін Барклі та Патрісія Хольман помирають за, на перший погляд, абсурдних обставин, тоді як їхні чоловіки, що пройшли війну й усі її жахіття, попри більш високу вірогідність загинути, залишаються живими та здоровими. Однак з точки зору розбору темпоральних стратегій тут ми бачимо разючу різницю. Фредерік Генрі та Кетрін Барклі, зробивши свідомий вибір бути разом і вийти з поля війни, а отже, тваринної ситуативності, вступають у поле темпорального транзиту між минулим, теперішнім та майбутнім: у них є спільна історія – їхнє минуле, у них є спільне теперішнє – життя у нейтральній Швейцарії, і у них є спільне майбутнє – дитина, яка має народитися. Отже, вони свідомо виходять з поля темпорального розриву, включають війну у нарратив своєї спільної історії, але виходять за неї і починають свідомо будувати своє життя. Однак смерть від пологів і матері, і дитини несподіваним абсурдом вривається у цей нарратив, у цю темпоральну єдність, і знову, як війна, торощить її на «до» та «після». Трагедія видається нам ціл-

ковитою безглуздістю, враховуючи всі ті ризики і небезпеки, на які наражалися головні герої під час розгортання їхнього усвідомленого нарративу. Проте всі ті небезпеки не реалізувалися, а реалізувався варіант трагедії, який практично неможливо було передбачити. Отже, час «обіграв» головних героїв, зігравши з ними у непрогнозовану ситуативність.

Натомість у разі детального аналізу долі головних героїв «Три товариші» – Роббі Локампа та Пат Хольман – ми бачимо антагоністичний варіант розгортання подій. Вони обидва сповідували ідею про те, що головне – це ні до чого не прив'язуватися і жити плінним моментом часу, відчуваючи тільки красу, радість і щастя, якщо вже життя складається так, що нічого достеменно не можна планувати і ні у що не можна вірити. Однак ця стратегія призводить до фатальної помилки: Пат Хольман у відпустці надмірно захопилася плаванням у морі, що спровокувало у неї нове розгортання туберкульозу і швидкий трагічний, абсурдний фінал. Можливо, якщо б вона не забувала про свою хворобу та її можливі наслідки, вона могла б прожити довше або вилікувалась би взагалі... Однак вона вибирала темпоральну стратегію жити «тут і зараз» і не думати про майбутнє... Отже, час знову «обіграв» головних героїв, показавши їм, що цілковите нехтування минулим і майбутнім може коштувати тим, що більше не існуватиме ні першого, ні другого, ні самої людини...

Цікавим є те, що у разі уважного читання роману «Три товариші» складається враження, що час є одним з головних героїв. Автор неодноразово пише про те, як поводить час: він «зупиняється і перетворюється на море» [7, с. 30], він «помирає» [7, с. 126], він може транслювати у нових інтерпретаціях попередні події і ніби закарбовувати їх навечно [7, с. 254], але при тому ж він і невідворотно тече в одному напрямку. Люди трагічно відчувають цю незворотність і намагаються сховатися від неї у своїх ілюзіях – сховатися у певному часовому модусі минулого, теперішнього чи майбутнього – і надати йому статус екзистенційної вічності для свого комфорту. Однак час невідворотно вириває їх з цієї ілюзії, залежно від того, в якому часовому модусі вони вирішили свідомо чи несвідомо сховатися. Герої неодноразово висловлюються з приводу часу і того, що вони думають про його хід, але найвизначнішими з цього приводу здаються нам слова Фердинанда Грау: «Час. Мить, яку ми переживаємо і якою все ж таки ніколи не володіємо». – Він дістав з кишені годинник та підніс його до очей Ленца. – «Ось вона, мій паперовий романтик! Пекельна машинка! Тінькає, невідворотно тінькає, спрямовуючись назустріч небуттю! Ти можеш зупинити лавину, гірський зсув, але ось цю штуку ти не зупинеш... Для людини це нестерпно... Людина просто не може витримати

це. І ось чому вона вигадала собі мрію. Давню, зворушливу, безнадійну мрію про вічність» [7, с. 163]. Примітно, що наприкінці роману Роберт Локамп розбиває годинник [7, с. 429], і цей жест видається нам символічним, однак головний герой – час – попри те, що несе смерть і небуття людям, сам залишається незнищеним...

Романи авторів «загубленого покоління», на нашу думку, являють собою таку своєрідну сагу відчаю саме через описане ставлення до часу. Як ми побачили, жодна з представлених темпоральних стратегій героїв не дає відповідь на цей парадокс і абсурд: як людина, усвідомлюючи свою раптову смертність, може жити, творити і бути щасливою, може не втратити саму себе? Проте у романах є і певні підказки. По-перше, нам видається, що головна екзистенційна проблема вищеописаних нами героїв полягає в тому, що всі вони робили акцент на тих результатах і образах свого життя, яке їм хотілося прожити. Потужно і лаконічно цю позицію висловив Хассе: «Я собі по-інакшому уявляв життя» [7, с. 64]. Це можна вважати пасивною, споглядальницькою позицією. Той же варіант екзистенційної установки, але в активній інтерпретації ми бачимо у Роберта Локампа, коли він говорить, що треба боротися з життєвими обставинами, які руйнують наші омріяні ідеали: «Коритися? Нащо ж коритися? Користі від цього немає ніякої. У житті ми сплачуємо за все подвійною або потрійною ціною. Нащо ж ще покірність?» [7, с. 232]. Отже, омріяні образи життя виступають для героїв пріоритетними, хоча хтось з них вибирає пасивно їх уявляти, а хтось бореться за них. Однак і перші, і другі не приймають насправді життя таким, яким воно є, і за своїми образами такого життя поринають у часові модуси минулого, ситуативного теперішнього або майбутнього, надаючи цим модусам специфічний ерзац вічності. В цих ерзацах вічності вони своєрідно прагнуть побудувати ідеальні моделі свого життя, хоча б і у власній уяві – те, як «мало б бути». Час, своєю чергою, у своїй невідворотності ламає ці ілюзії, залишаючи ці образи ніколи повноцінно нездійсненими. Отже, своєрідна латентна, неусвідомлена вперта гордість – головне джерело екзистенційної кризи героїв романів письменників «загубленого покоління» і, ймовірно, реальних людей, які так чи інакше дотримуються окреслених нами темпоральних стратегій. Як ми побачили на прикладах героїв романів, пережити війну з таким ставленням до часу, повноцінно зберігши своє психічне та духовне здоров'я, не видається можливим.

По-друге, пригадаємо, чи існують хоча б наляки на інше ставлення до часу у героїв описаних нами романів, ставлення, яке передбачає не боротьбу, не пасивний відчай та розчарування, а примирення з часом і, відповідно, з тими образами життя, які відбиваються в реальності. По-пер-

ше, ми можемо згадати персонаж фройляйн Мюллер з роману «Три товариші», господині дому, де залишалися на відпустку Роббі Локамп та Пат Хольман. Вона веде розмірений і спокійний спосіб життя, залишається манірною, але доброю старою дівочою і вважає, що «треба коритися долі» [7, с. 232]. Попри пасивність, яка вбачається тут нам на перший погляд, цю ж позицію можна трактувати, як і своєрідну мужність. По-друге, згадується персонаж лікаря Жаффе з того ж роману. Колись лікар був одружений, але його двадцятип'ятирічна дружина померла, оскільки захворіла на грип. Лікар пам'ятає про цю втрату і тому він невпинно продовжує лікувати хворих, хоча прекрасно знає, що не все знаходиться у його професійних руках: «Нічого не можна знати наперед. Смертельно хвора людина може пережити здорову. Життя – дуже дивна штука» [7, с. 271]. По-третє, згадуються і персонажі священників, які присутні у двох романах. Священники зосереджують свою увагу на вічній любові до Творця і на вічній довірі до Нього, до Його промислу. Час, якого так бояться основні герої романів, для священників вже не видається страшним та авторитетним, бо є Вища Інстанція – вічний, незмінний Бог, якому підвладний плинний та оманливий час. «Не треба дякувати. Все в руках Божих... Головне – вірте. Батько Небесний допомагає. Він допомагає завжди, навіть якщо деякий раз ми і не розуміємо цього» [7, с. 296]. І також: «Ви розумієте, але ви не любите Бога». – «Ні». – «Зовсім не любите?» – «Інколи вночі я боюсь Його». – «Краще б ви любили Його...» [9, с. 208]. У кожній з цих екзистенційних позицій присутній феномен смиренності тією чи іншою мірою та інтерпретації. Він полягає у тому, що людина свідомо відмовляється від претензії оволодіти плинністю часу і помістити його у певні ілюзорні ерзаці вічності, своєрідно «законсервувати» його у минулому, теперішньому чи майбутньому у своїй свідомості. Натомість вона виважено приймає вибір плити за потоком часу, гідно і вдячно приймаючи все, що він принесе, при тому керуючись своїми свідомо вибраними принципами, в яких проявляється їхня екзистенційна свобода.

Чи варто розбивати годинник і чого вартує екзистенційна позиція героїв, яких ми описали наприкінці, як виробити у собі такі темпоральні стратегії, що дозволяють продуктивно пережити війну? Це питання залишається відкритим як для читачів романів письменників «загубленого покоління», які будуть намагатися аналізувати ці твори самостійно, так і для наших наступних філософських розвідок.

Висновки та перспективи подальших пошуків. Отже, на прикладах героїв романів письменників «загубленого покоління» Е. Гемінгвея «Прощай, зброе!» та Е. М. Ремарка «Три товариші»

нами були проаналізовані темпоральні стратегії людини, яка переживає ситуацію війни або її трагічні наслідки. Ми встановили, що у цих скрутних обставинах люди часто схильні переживати темпоральний розрив – незв'язаність фрагментів часу свого життя між собою. Хтось може занурюватися у швидкоплинний та непередбачуваний момент свого теперішнього, абсолютно нехтуючи при тому своїм минулим та майбутнім; хтось, навпаки, занурюється в образи омріяного чи ризикованого минулого чи аналогічного майбутнього і практично цілковито втрачає зв'язок з реальністю. У кожному з цих випадків ми можемо діагностувати свідоме чи несвідоме бажання зупинити, «законсервувати» час і образи життя, яке внаслідок війни стало поламаним, розділилося на «до» та «після». Однак жодна з цих темпоральних стратегій не приносить бажаного результату: час повністю «законсервувати» не вдається, і з його фактичним плином і подіями у ньому трагічно руйнуються омріяні образи, які ніколи не вдається повноцінно реалізувати. Звідси глибокі екзистенційні кризи та відчуття абсурду життя, безпорадності і приреченості перед ним. Однак, на противагу темпоральним стратегіям «зависання» у певному темпоральному модусі – минулого, теперішнього чи майбутнього, – в розглянутих нами романах присутній натяк і на альтернативний варіант тлумачення темпоральності: не боротьбу з часом, не приреченість і тихий, проте безсилий бунт стосовно нього, а смиренність перед ним. Ця темпоральна стратегія означає прийняття потоку часу як даності, а з ним – прийняття і тих подій, які в ньому відбуваються, прийняття наративу війни та цілковитої непередбачуваності у свою персональну історію з тим, щоб у цьому потоці виробляти власне, індивідуальне та унікальне ставлення до нього, власну суб'єктну позицію.

Література

1. Августин Блаженный. Исповедь. Москва : Издательство «Ренессанс», СП ИВО – Сид, 1991. 488 с.
2. Аксенов Г.П. Причина времени. Москва : Эдиториал УРСС, 2000. 243 с.
3. Бергсон А. Длительность и одновременность. / Пер. с фр. Петербург : Academia, 1923. 154 с.
4. Бергсон А. Опыт о непосредственных данных сознания: в 4 т. Москва : «Московский клуб», 1992. Т. 1. С. 50–155.
5. Васильев Я.В. Футурреальная психология личности : монография. Николаев : Иллион, 2007. 518 с.
6. Ньютон И. Математические начала натуральной философии. / Пер. с лат. и примеч. А.Н. Крылова. Москва : Наука, 1989. 688 с.
7. Ремарк Э.М. Три товарища. 1938. 430 с.
8. Франкл В. Человек в поисках смысла. Москва : Прогресс, 1990. 366 с.
9. Хемингуэй Э. Прощай, оружие! *Избранное*. Кишинев : Издательство «Карта Молдовеняскэ», 1973. С. 164–368.

Анотація

Гончарова О. О. Темпоральні стратегії людини під час і після війни на прикладах з романів Е. Гемінґвея «Прощавай, зброс!» та Е. М. Ремарка «Три товариші». – Стаття.

У статті розглядається питання темпоральних стратегій, які людина приймає для себе під час та після переживання нею трагедії війни і які можуть спричинити глибокі екзистенційні кризи. Проаналізовано темпоральні стратегії героїв романів письменників «загубленого покоління» Е. Гемінґвея «Прощавай, зброс!» та Е.М. Ремарка «Три товариші» та визначено, що для людини, яка переживає війну та її наслідки, характерним є своєрідне занурення в один із часових модусів і певний темпоральний розрив, тобто суб'єктивна втрата зв'язаності фрагментів часу життя між собою. Так, людина може занурюватися у плинний момент теперішнього, абсолютно не звертаючи увагу ні на причини такого теперішнього, ні на його ймовірні наслідки. Вона може поринати у ностальгію за образами втраченого примарного минулого, при цьому нехтуючи своїм теперішнім і тими реальними можливостями, які у ньому відкриваються. Вона може повністю віддаватися образам примарного майбутнього, якого вона палко жадає або нестерпно боїться, і також втрачати зв'язок зі своїм актуальним становищем. У кожній з цих трьох темпоральних стратегій наявне своєрідне надання певному часовому модусу ерзацу вічності, в якому особистість свідомо чи несвідомо прагне «законсервувати» образи свого життя. Втім з плином часу ці образи невідворотно руйнуються реальністю, чим зумовлюється глибока екзистенційна криза та почуття загального розчарування. Герої романів почуваються обдуреними часом, який вони не можуть приборкати та підкорити собі. Як альтернатива в романах робиться натяк на темпоральні стратегії іншого типу: коли особистість не бореться з часом і не засуджує його, а смиренно сприймає його плин і усвідомлено діє у ньому, зберігаючи своє психічне та духовне здоров'я. Проведений нами аналіз темпоральних стратегій героїв вищевказаних романів може бути корисним та актуальним для реальних людей, які переживають війну та її трагічні наслідки, зокрема для сучасних українців. Він дозволяє побачити, що не «вимикання» годинника і поринання у світ своїх ілюзій, не намагання так чи інакше сховатися від війни у певному темпоральному модусі справді допомагає пережити її, а скоріше включення наративу війни у свою персональну історію і свідомі дії у цьому наративі, виходячи з координат особистісних принципів.

Ключові слова: темпоральність, час, наратив, війна, загублене покоління, минуле, теперішнє, майбутнє.

Summary

Honcharova O. O. Temporal human strategies during and after war in examples from the novels by E. Hemingway “Farewell to Arms!” and E. M. Remarque “Three Comrades”. – Article.

The article examines the issue of temporal strategies that a person adopts for himself/herself during and after experiencing the tragedy of war and which can cause deep existential crises. The temporal strategies of the heroes of the novels of writers of the “lost generation” – E. Hemingway “Farewell to Arms!” and E.M. Remarque’s

“Three Comrades” – are analyzed. And it is determined that a person who experiences war and its consequences is characterized by a kind of immersion in one of the time modes and a certain temporal gap, i.e., a subjective loss of connection between fragments of life time. A person can immerse himself/herself in the current moment of the present, completely not paying attention to the causes of such a present, nor to its likely consequences. He/she can plunge into nostalgia for images of a lost ghostly past, while neglecting his/her present and the real possibilities that open up in it. He/she can indulge in images of a ghostly future that he/she longs for or dreads, and also lose touch with his/her current situation. In each of these three temporal strategies, there is a kind of giving to a certain temporal mode of ersatz eternity, in which the individual consciously or unconsciously seeks to “conserve” the images of his/her ideal life. However, over time, these images are inevitably destroyed by reality, and it leads to a deep existential crisis and a feeling of

general disappointment. The heroes of the novels feel cheated by time, which they cannot tame and conquer. Alternatively, the novels hint at a different type of temporal strategies – when the individual does not fight time and does not condemn it, but humbly accepts its flow and consciously acts in it, preserving his/her mental and spiritual health. Our analysis of the temporal strategies of the heroes of the above-mentioned novels can be useful and relevant for real people who are experiencing the war and its tragic consequences, in particular, for modern Ukrainians. It allows us to see that not “turning off” the clock and plunging into the world of illusions, not trying to somehow hide from the war in a certain temporal mode really helps to survive it, but rather the inclusion of the narrative of the war in one’s personal history and conscious actions in this narrative, based on the coordinates of personal principles.

Key words: temporality, time, narrative, war, lost generation, past, present, future.